

Torstuna härad.

Socknar: Härnevi, Torstuna, Österunda och Vittinge.

Torstuna härad gränsar i V till Simtuna, i N till Våla, i Ö till Bälinge, Ulleråkers, Hagunda och Lagunda samt i S till Åsunda härad. Det tillhör i administrativt hänseende Västmanlands län.

Häradet benämndes under medeltiden »Thorsakers hundare» och omfattade då, förutom de nuvarande fyra socknarna, även större delen av Huddunge sn (nu i Våla hd). Det sträcker sig i nordsydlig riktning omkring 3,5 mil. Till sin största bredd är det drygt 2 mil.

Norrut utbreda sig stora skogsområden. Skogsvegetationen överväger sålunda i Vittinge och Österunda, medan den odlade slättbygden dominerar de sydligare belägna Torstuna och Härnevi. I norr upprinner Skattmansån, som söderut förenar sig med Örsundaån.

Inom häradet finnas 11 runristningar. Dessa äro tämligen jämnt fördelade över häradet. Siffermässigt dominerar Vittinge sn med sex kända ristningar, vilket stämmer ganska väl med det förhållandet, att denna socken upptager häradets halva areal.

De elva runstenarna fördela sig topografiskt på följande sätt: Härnevi 1 (U 1165), Torstuna 2 (U 1166, 1167), Österunda 2 (U 1168, 1169), Vittinge 6 (U 1170–1175).

En av Torstuna härads runstenar är förkommen (U 1166) och endast känd genom en äldre uppteckning och avbildning. De övriga 10 stenarna äro helt eller delvis bevarade (U 1165, 1167–1175). En av dessa (U 1171) saknar helt inskrift, och 2 (U 1170, 1175) bära i stället för runinskrift runliknande tecken. Av de 10 stenarna äro 5 stycken (U 1171–1175) hela, med praktiskt taget fullständiga ristningar och inskrifter. Två stenar (U 1168, 1170) ha toppartiet avslaget, två andra (U 1165, 1167) visa ytskador och kantbortfall, som ha förstört större eller mindre delar av inskrifterna. Av en sten (U 1169) återstår endast ett fragment. Ingen av Torstuna härads ristningar har huggits i jordfast block eller i berg.

U 1173, som är en av häradets vackraste runstenar, skänktes år 1787 av Alexander Seton på Ekolsund — skotte till börd — till The Society of Antiquaries of Scotland. Stenen forslades till Edinburgh och restes i Princes Gardens, den park, som omger slottet i den skotska huvudstaden.

För J. Bureus och hans medhjälpare voro under förra hälften av 1600-talet icke mindre än sju stenar kända (U 1165, 1167, 1168, 1172–1175). Alla dessa finnas medels träsnitt återgivna i *Bautil*; där har ytterligare en medtagits, nämligen U 1166. A. Celsius upptäckte U 1170 år 1726. Vid mitten av 1700-talet kände man alltså sammanlagt nio stenar. Dessa registrerades av J. G. Liljegren i *Runurkunder* (1833).¹ De återstående två stenarna ha kommit i dagen senare, U 1171 år 1876 och U 1169 år 1938.

1165. Rotbrunna, Härnevi sn.

Pl. 146, 147.

Litteratur: B 646, L 774, D 1:277. J. Bureus, F a 6 s. 111 n:r 9 (Cohl), F a 5 n:r 221, F a 1 s. 52, F f 6 n:r 88; J. Rhezelius, F a 10:1 n:r 169; J. Peringskiöld, Monumenta 4, bl. 185; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 314; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 602 [omtrycket 1904, s. 470]; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1:2 (1849), s. 84; O. F. Kugelberg, Några ord till upplysning om bladet »Enköping» (1863), s. 38; Carl Säve, Brev till G. Stephens ³/₁ 1864 (ATA); G. Stephens, ONRM 1 (1866–67), s. 240; S. Bugge, Tolkning av Runeindskriften på Rökstenen i Östergötland

¹ L 772–780. I *Runurkunder* upptages därjämte oriktigt en inskrift från Tortuna (L 771) bland Torstuna sockens runstenar; se nedan s. 639.

(ATS 5, 1873), s. 82; UFT h. 3 (1873), s. 46; R. Dybeck, *Runa* (fol.) 1876, s. 38; Vestmanlands läns kalender 1881, s. 274; O. v. Friesen, *Upplands runstenar* (1907), s. 27 (Uppland, bd 2, 1908, s. 475), *Upplands runstenar* (1913), s. 46, *Runorna* (Nordisk kultur 6, 1933), s. 158; O. Alb. Öberg, *Skrivelse till Riksantikvarien* den 5/3 1924, den 27/10 1925, i maj 1926 och i juli 1927 (ATA), *Fasta fornlämningar i Härnevi sn* (ATA), *Anteckning 1933* (ATA); *Enköpings-Posten* den 23/7 1924; E. Brate, *Svenska runristare* (1925), s. 63; Magnus Olsen, *Sigtuna-amuletten* (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskabs-Akademi i Oslo 1940, Nr 3), s. 20, *Nykøbing-Innskriften* (i: APhS 22, 1952), s. 2; S. B. F. Jansson, *Runinskriftsinventering i Uppland 1943* (ATA); B. Bergman, *Uppländsk run- och bildstensristning* (1948), s. 129.

Äldre avbildningar: Rhezelius, teckning (F a 10:1 nr 169); Bureus, kopparstick (F f 6 nr 88); J. Hadorph och J. Leitz, träsnitt (i *Peringskiölds Monumenta*, B 646 och Grau a. a.); Stephens a. a. (»Copied from GÖRANSSONS Bautil, No. 646, as amended by the more correct transcripts in Bure's Copper-plate [= F f 6], and in Bure's Ms. Sveonum Runæ No. 169» [= F a 10:1]); Dybeck, D 1:277.

Runstenen står i en åker, 1 km. SV om Rotbrunna, 250 m. S om vägskalet vid avtagsvägen till Rönna och Frösthult. Vid detta skäl går landsvägen över en bro. Omkring 500 m. åt SV står U 768 Grop-Norrby, Vårfrukyrka sn. Gränsen mellan Åsunda och Torstuna häradar går strax invid runstenen. Häradsgränsen utgör också gräns mellan Uppsala län och Västmanlands län. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Enköping».

U 1165 står uppenbarligen kvar på ursprunglig plats. Caspar Cohl (i F a 6) anger läget på följande sätt: »J Röttebrunna äng i Härnewij S.». F a 5: »Härnewij S. Röttebrunna». Rhezelius (i F a 10:1): »Hernewij Soehn Widh Röttebrunna». På de två träsnitten i *Peringskiölds Monumenta* har antecknats: »Rottbrunna by Torstuna Soehn. och härad» (B 646: »Rottbrunna»; L 774: »Rotbrunna by»). Celsius: »Härnewij och Röttebrunna». — Grau beskriver stenens omgivning på följande sätt: »Sjelfwa Landsortens belägenhet alt ifrån Öresundsbron igenom Frössunda och Långtora socknar i Upland och så hit in åt Härnewi gifwer klarligen wid handen ännu i dag, at en segel-led här fordom varit, sträckandes sig som et sund hela orten framåt och som en wik in wid Härnewi Kyrka, hwarest på Härnewi byns äng klart kan ses, at watnet dit in sträckt sig fordom, hwar af ock en by Grän, som ligger längre neder ifrån Härnewi byn, wid denna låga tracten, tyckes hafwa af Gran, Garn, sjö, sit namn bekommit. Wid Rotbrunna by är en Runsten.» — I beskrivningen till Geologiska kartbladet »Enköping» uppges, att runstenen står »vid länegränsen sydost om Rönna». — I sin i *Runa* (fol.) tryckta reseberättelse för år 1876 skriver Dybeck: »Rotbrunnastenen i Hernevi socken ligger sönderfallen sydväst från byn. Den del af stenen, hvarå runmärkena funnos, är förkommet. Svaga lemningar efter stensättning sagos här och der kring stenen.» I *Sveriges runurkunder* (D 1:277) meddelar han helt kort: »Stenen, nu ofullständig, ligger i gårdet».

U 1165 blev länge liggande (sönderslagen) i åkern. Först femtio år efter Dybecks besök vidtogos några åtgärder att laga och resa stenen. Den nitiske fornvårdaren O. A. Öberg, Kävra (Enköping), meddelar i en skrivelse till Riksantikvarien den 5 mars 1924 följande: »Nu till sommarn skall jag ... resa fem runstenar 2 i back Norrby av Livsten [U 766, 767], 1 i grop Norrby [U 768]. 1 i Tjursåker i Vårfrukyrka sn [U 770] samt 1 i Rotbrunna Härnevi sn. Stenarna skola resas på sina platser, de ligga i backar utom Rotbrunna stenen som ligger i åkerjord.» Arbetet med U 1165 visade sig emellertid besvärligt; senhösten 1925 skriver Öberg: »Rotbrunna stenen har jag tagit upp ur gropen och lagt den på slänter för att borra den på bakre sidan för att sätta krampor i. Jag hoppas få den rest i höst. Jag har talat vid en stenarbetare att jelpa till. Arendatorn på gården, en enka, håller hästar för transport av grus och sten m.m. Gården eges

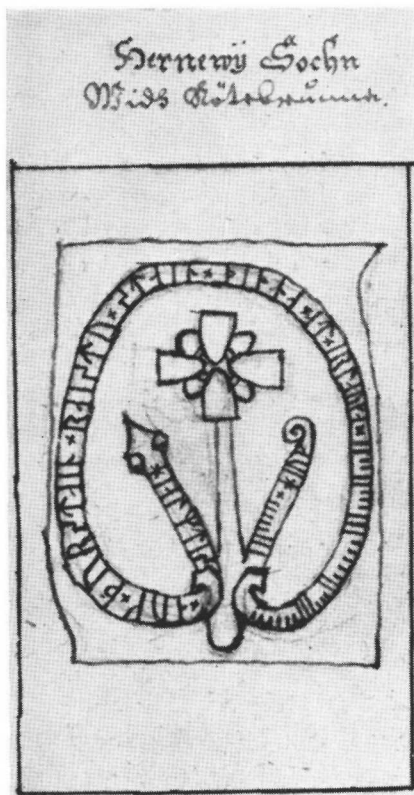

Fig. 540. U 1165. Rotbrunna, Härnevi sn. Efter teckning av Rhezelius i F a 10:1.

av Danviks hofspital.» I en skrivelse våren 1926 meddelar Öberg Riksantikvarien, att arbetet »på grund av den skarpa kolden i mitten av oktober [1925] måste ... anstå till lämplig tid i år». Slutligen kan emellertid Öberg rapportera, att han »den 14–15 och 16-de var i Rotbrunna reste runstenen där», och att han återvände till stenen följande vecka, den 22 och 26 september 1926, »som då blev färdig». I samband med runinskriftsinventeringen 1943 översågs och bättrades lagningen.¹

Grå granit med ljusröda inslag. Höjd 1,65 m., bredd 1,12 m. Ristningen är djup och tydlig med jämförelsevis breda, rundade linjer. Av allt att döma är ristningen utförd av en van och skicklig runmästare.

Inskrift:

hialmtis × auk × þurstain × raistu × staina × - - - - - ftir × nuka + airikr + hiuk
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50

Hjalmdis ok Þorstæinn ræistu stæina [þessa æ]ftir Nokka. Æirikr hiogg.

»Hjalmdis och Torsten reste dessa stenar efter Nocke. Erik högg.»

Till läsningen: Inskriften börjar utan sk. 3 **a** har, i likhet med inskriftens övriga **a**-runor (9, 17, 21, 28, 31, 43), bst endast t.v. om hst. Runorna 7 **i** och 8 **s** stå tätt ihop, säkerligen för att få plats före det korsande bandkopplet. (Detta visar, att ornamenten ha huggits före runorna.) Av sk före 9 **a** är endast nedre hälften bevarad; den övre delen har gått förlorad i den stora brottsprickan, som går igenom stenens nedre del. Denna spricka har också tagit bort bst i 9 **a**. 19 **n** har, i likhet med inskriftens övriga **n**-runor (30, 40), bst endast t.h. om hst. Av 29 **i** återstår endast nedre tredjedelen. 30 **n** har förlorat övre delen. Av runan 32 återstår endast ett stycke av hst nedtill; av 33 endast ett stycke av toppen. Mellan 32 och 33 har av allt att döma en runa gått förlorad. Av runan 34 finnes övre tredjedelen. Det stora avståndet mellan 34 och 35 tyder på att ett sk här har gått förlorat. Av runan 35 återstår en tredjedel av huvudstaven nedtill. 36 **f** har förlorat toppen. Runföljden 26–39 kan med hjälp av runspåren rekonstrueras på följande sätt: **staina × [þisa × a]ftir**. 41 **u** är ej stunget, ej heller 42 **k**. Efter 43 **a** och före 50 **h** har sk formen av ett kors, ej som i övriga fall ett kryss. 44 **a** till 49 **r** har skrivits i lönnskrift, som säkerligen ursprungligen har haft följande utseende: ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| |||||. Av denna lönnskrift ha de två första långa strecken förlorats i den stora brottsprickan. De övriga strecken äro ännu fullt säkra. Efter 53 **k** finnes ej sk. — Cohl (i F a 6): **hialmtis × auk × þurstain × raistu × stain × pinna × aftir × auka × ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| × hiuk**. Läsningen har senare, säkerligen av Bureus, ändrats till överensstämmelse med Rhezelius' läsning i F a 10:1. Rhezelius läser: **hialmtis × auk × þurstain × raistu × stain × pinna × at × irlauka × ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| ||||| × hiuk**. I marginalen har Bureus skrivit »S. Peders Leek?».²

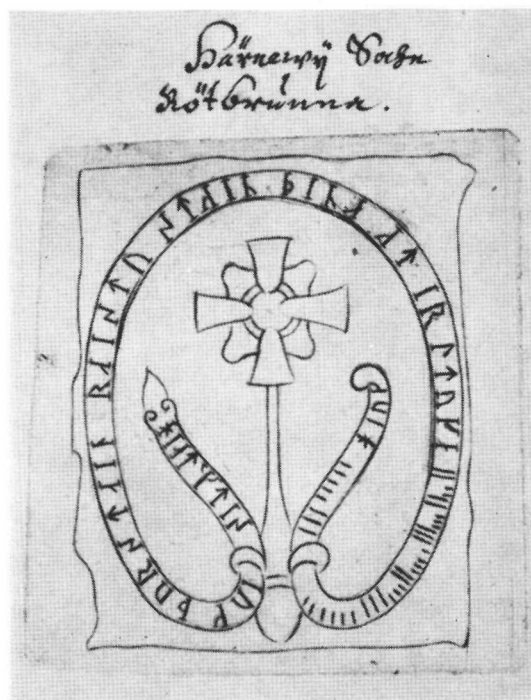

Fig. 541. U 1165. Rotbrunna, Härnevi sn.
Efter kopparstick av Bureus.

¹ Om anledningen till att U 1165 har skadats, meddelar O. A. Öberg följande tradition: »Orsaken till att den blivit splittrad, är enligt vad jag kunnat utröna följande: Bonden Erik Eriksson i Rotbrunna änka Hanna Thomasdotter född 1796 har för sin son-son Jan Erik Eriksson född 1842, död 1932 berättat och har han för mig omtalat, att en 'Torvig' slagit sönder stenen, när viste hon ej. Men hon hade hört sin tids gamla omtalat detta.»

² Om den ålderdomliga räkneleken »Sankt Peders lek», som ofta förekommer på runstavarna, se *Computus* (Nordiska museets handlingar: 29, 1953), s. 283 f.

Fig. 542. U 1165. Rotbrunna, Härnevi sn.
Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 646).

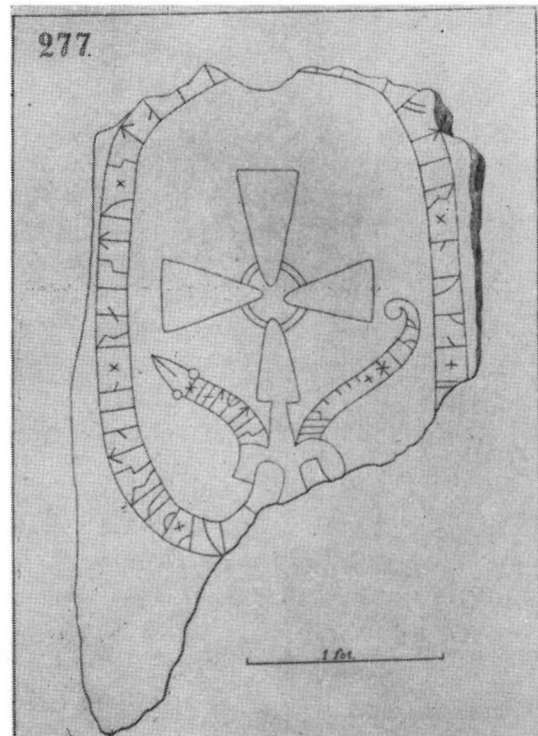

Fig. 543. U 1165. Rotbrunna, Härnevi sn.
Efter D 1:277.

Kvinnonamnet *Hjalmdis* är eljest icke belagt; det har sålunda varit mycket sällsynt. Se U 628 och *Nordisk kultur* 7 (1947), s. 261. — *Þorstæinn* tillhör inskrifternas vanligaste mansnamn, medan däremot *Nokki* uppenbarligen har varit mycket ovanligt. De svenska runinskrifterna ge eljest endast ett enda belägg på namnet; detta belägg finnes på den endast några hundra meter avlägsna U 768 Norrby, Vårfrukyrka sn. Av allt att döma är också Norrbysten ristad av Erik. Under sådana omständigheter torde det kunna fastställas, att *Nokki* på Norrby-stenen är samme man som Rotbrunna-stenens *Nokki*. Inskriften på U 768 lyder: *Aguti ok Assur ok Biorn raistu stein þenna æftir Nokka, dræng goðan*. Det förefaller säkert, att U 768 är rest av Nockes bröder och U 1165 av hans moder och fader. Om namnet *Nokki* se U 768 (s. 336 f.).

I detta sammanhang är det av intresse, att U 1165 omtalar, att »Hjalmdis och Torsten reste dessa stenar ...» Det torde dock vara uteslutet, att »dessa stenar» åsyftar U 768 och U 1165. Troligen har Nockes av föräldrarna uppförda minnesmärke ursprungligen bestått av en runsten samt en (eller flera) bautastenar. Ingen uppgift finnes visserligen om att bautastenar ha påträffats intill U 1165, men det är icke uteslutet, att sådana stenar här som eljest kunna ha släpats bort från åkern. Vid flera tillfällen ha f.ö. önskemål framställts att få borttaga U 1165, som är hindrande för åkerns brukande. Lyckligtvis har runstenen fått förbliva på sin gamla plats.

U 1165 är den enda ristning, som Erik har signerat. Om andra ristningar av hans hand se U 1151.

Torstuna kyrka.

I Liljegrens *Runurkunder* (1833), i *Fullständig Bautil* och i *UFT* h. 3 (1873) upptages en runsten från Torstuna kyrka. Den skall enligt Liljegen (L 771) sitta inmurad i »Kyrkogafveln». Efter Liljegen upptages stenen i *UFT*, där C. A. Klingspor skriver (a. a. s. 75): »I kyrkogafveln; stenen kunde ej upptäckas, troligen är han öfverrappad.» Enligt Liljegen lyder inskriften: »Ernbiurn. lit. risa. sin. uft — . . . hristi.» Att denna sten varken kunde återfinnas av Klingspor eller av senare forskare, är icke förvånande. Stenen finnes nämligen i Tortuna kyrka och är sålunda en västmanländsk runsten. Den ligger i sakristians östra vägg; se S. B. F. Jansson, *Runinskriftsinventering i Uppland 1943* (ATA).